

Békés Márton

A KONZERVATIVIZMUS-KUTATÁS NEMZETI LÁTÓSZÖGÉRŐL

„Az úgynevezett *metternichi rendszer* nem rendszer volt, hanem *világrend*. Forradalmak nyugszanak rendszereken, az örök törvények fölül és kívül állnak azon, amit joggal ruházunk fel egy rendszer jegyeivel.

Amilyen világosan lehet jellemezni az én személyemmel a korábbi rendet, éppoly kevésbé tudtam az átmenet korában felismerni olyan helyzetet, amely a még léte nem hozottban megfelelőnek mutatkozott volna számomra.”

Clemens Fürst von Metternich*

1.

Amit Szűcs Jenő a történetírás nemzeti látószögének nevezett, az – egyáltalán nem függetlenül a historiográfia ebbéli természetétől – a konzervativizmus-kutatásra is feltétlenül igaz. Egyszerű bizonyítékként rögtön eszünkbe jut Scruton, aki *A nemzetek szükségességéről* című tanulmányában amellet érvel, hogy a nemzethez való hűség a biztonságos, működő konzervatív társadalom kötőanyaga.¹

A konzervativizmus, úgy érve, mint a szerveség és a kontinuitást őrző változás – utóbbit pedig úgy érve, mint a biztonságos fejlődés – saját politikáját az itt és most adott, konkrét népközösség, a nemzet életében kívánja végrehajtani. A konzervativizmus az absztrakt, kollektív megoldásoktól, az atomizált individualizmustól egyaránt idegen, és a helybeni megoldásokat kedveli, ellentétben a racionalisztikus jövőtervezéssel, amely szükségszerűen mindig az emberiségre irányul.² A konzervativizmus saját hi-telessége érdekében a történelemtől nem szakadhat el soha, hiszen alapja éppen a múlt-középpontú időélmény és az ebből fakadó hagyományközpontú politikai és filozófiai gondolkodás. A történelem adott, egyszeri, „itt és most” változata pedig a konkrétan tapasztalható nemzeti történelem.

Helybenhagyva Nisbet megállapítását, hogy az ír whig Burke tekinthető „a konzervativizmus Marxá”-nak, jegyezzük meg, hogy ha nem is Marx, de az ő történetfilozófiáját megalapozó hegel tanítás – s rajta keresztül a német historizmus – ilyen értelemben „németté”

* Clemens Fürst von METTERNICH: *Mein Rücktritt im Jahre 1848* [1852] = Uő.: *Ordnung und Gleichgewicht. Ausgewählte Schriften*, kiad. Jean-Jacques Langendorf, Karolinger, Wien–Leipzig, 1995, 69 (Bibliothek der Reaktion). [Kiemelés az eredetiben.]

¹ Roger SCRUTON: *A nemzetek szükségességéről* = Uő.: *A nemzetek szükségességéről. Két tanulmány*, ford. Pásztor Péter, Helikon, Budapest, 2005.

² Várkonyi Nándor – akit nem szokás konzervatív gondolkodóként azonosítani, pedig kellene – írja a felvilágosodás szerzőiről, hogy azok emberiséget ismertek ugyan, de a közvetlenül is tapasztalható közösségre (család, nép, nemzet) nem voltak tekintettel. (VÁRKONYI Nándor: *Az ötödik ember*, III., Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1997.)

tette az elméleti szocializmust (lásd még Kautskyt, Bernsteint, Bad Godesberget, a frankfurti iskolát³), s legalább ennyire tette „angollá” a konzervativizmust Burke. Megint Nisbetre hivatkozva megállapíthatjuk, hogy kivételes eset, amikor egy politikai elmélet annyira egyértelműen vezethető vissza egy könyvre, mint a konzervativizmus esetében Burke-é a francia forradalomról.⁴ Burke elmélgései valóban meghatározóak voltak a kontinentális konzervativizmus kialakulásában, olyannyira, hogy – talán nem túlzás – azt eltéphetetlen száakkal hozzákötötte a továbbiakban (is) az angol (vagy brit) konzervativizmushoz, sőt: az egész európai konzervativizmus meghatározó elméleti irányvonalát mintegy „angol” pályára állította. Fejtegetésünk lényege épp az, hogy ez természetes módon hozta magával az angol konzervativizmushoz való viszonyulás mindenkori kényszerét, de az angol konzervativizmus mentalitásának, szókészletének, szemantikai világának meggyökeresedését is, s ezzel együtt az angol konzervativizmus relevanciává válását.

Pedig Burke könyvének megjelenésével (1790) nagyjából egy időben az ő generációja másutt is kiváló konzervatív munkákat jelentett meg. Gondoljunk csak de Maistre és de Bonald több évtizedes munkásságára, Châteaubriand-tól *A kereszténység szellemére* (1801) vagy Novalis munkájára a keresztény Európáról (*Die Christenheit oder Europa*, 1799). A konzervativizmus tehát nem kizárólagosan angol szellemi import volt Európában, noha például a romantika kori német konzervativizmus burke-i ihletettségét Mannheim szépen kimutatta.⁵ Mégis Burke központivá lett elgondolásai – s hangsúlyozzuk: vele együtt kifejezései, gondolkodásmódja, szemantikai környezete, az angol történetiség tanulságai – mellett a korban más, főképpen francia és német konzervatív törekvések is mutatkoztak. Ezek azonban Burke és az általános angol konzervativizmus hangvételéhez, politikai kultúrájához képest sokkal keményebbek voltak, köszönhetően a francia forradalom sokkjának és a német történelmi fejlődés sajátosságainak, nem is beszélve a korai konzervativizmus katolizáló tendenciáiról. Így a francia emigráns teokraták (de Maistre, de Bonald) vagy a német konzervatívok (Görres, Möser, Gentz, Adam Müller) inkább reakciósnak nevezetnek, míg az angol konzervativizmus megszokott jellemzőivé a mérsékelttség, a reformerség, az enyhesség, a polgári kifinomultság váltak. S akkor még nem is említettük, hogy a Burke utáni angol konzervativizmus Wellingtonja, Lord Actonja, Disraelije, Robert Cecilje, Coleridge-e és Churchillje, Thatcherje olyan kontinentális kortársakat mondhatott magáénak, mint Bourbon X. Károly, Justus Möser, Metternich, Donoso Cortés, Szent X. Pius, Othmar Spann, Salazar, José Antonio Primo de Rivera, Dollfuss, Sombart, Hans Freyer, Carl Schmitt, Ernst Jünger. De a brit konzervativizmus egyik belső vonulata (Carlyle, Newman bíboros, Chesterton, T. S. Eliot) szintén más alternatívát adhat az „angol” vonalhoz képest. A kétségkívül akarattal kiélezett példák azért annyit mindenképpen bizonyítanak, hogy a kontinentális konzervativizmus valamiért sokkal reakciósbab, ellenforradalmibb, keményebb, mint az „angol” konzervatív tradíció, s ennek okai nem

³ Itt jegyezzük meg, hogy ha Engels lett volna „a szocializmus Marxa”, akkor az irányzat még németebb és realistább lehetett volna, s talán a kimenete is máshogyan alakul.

⁴ Robert NISBET: *Konzervativizmus: álom és valóság*, ford. Beck András, Tanulmány, Pécs, 1996.

⁵ MANNHEIM Károly: *A konzervativizmus. Tanulmány a tudás szociológiájáról*, ford. Kiss Endre, Cserépfalvi, Budapest, 1994. Jegyezzük meg, hogy Burke munkáját Gentz fordította le és adta ki 1794-ben Németországban.

másutt, mint a történeti változások eltérő voltában keresendők, amire az adott térségek konzervativizmusai máshogyan reagáltak.

A most csupán nagy vonalakban felvázolt különbség a konzervativizmus politikai kultúrájának két meghatározó erővonala között vélekedésünk szerint abból a nagyon egyszerű történeti tényből adódik, hogy a modernitás létrejött a brit szigeteken nagyobb – modern – politikai forradalom nélkül zajlott le, s az ipari civilizációba történő átmenetre sem kényszer vagy valamilyen lemaradás behozása révén került sor. Az angolszász politikai gondolkodás már a koramodern viszonyokat biztonságossá tudta tenni a maga történeti, jogi, teológiai érvelésével, s így nem volt szüksége arra, hogy a modernitás változásai közepette bármihez képest is reakciós legyen, s ennek következtében fel sem merülhetett, hogy a kontinentális ellenforradalmiság útját válassza a szigeteken kialakuló konzervativizmus. Ily módon a hagyományos társadalmi berendezkedések közül szinte minden érintetlen maradhatott (királyság, bíróságok rendszere, területi, helyi közigazgatás, egyes kiváltságok), míg a feudalizmus felszámolása felszámolódás – természetes kimúlás? – útján ment végbe, noha sok minden maradt is belőle; s végül az állam és az egyház közötti hatásköri konfliktus rendezése már a 16. században megtörtént. Ezzel szemben az általános kontinentális történeti fejlődés értelme éppen a modernizáció zökkenőkkel, válságokkal, nyomorúságokkal (Bibó) való féloldalas – mert nem egyenletes – megvalósulása. Ezt a folyamatot számos történeti intézmény és hagyomány hátráltatta, s ezek megvédelmzése, megőrzése köré szerveződött meg az európai kontinentális konzervativizmus. Legalábbis 1848-ig. Miután ugyanis a 19. század közepe számos – modernizációs, politikailag értve: liberális – áttörést hozott például Franciaországban vagy Közép-Európában, kialakul itt is a liberális konzervativizmus megőrző, de egyben modernizálva változtató arculata – erre példa a dualizmuskori Szabadelvű Párt –, amely hivatását a liberálisok által elérték megtartásában és bebiztosításában ismerte fel.

Ám mivel a forradalmi folyamatok és a liberalizmus immanens logikája a további *haladást* és a progresszió kiszélesítésével együtt megvalósítandó mélyítést diktálta, hiszen „a revolúciók s szenvedélyek logikája erősebb korlátokat is letör”, mint gondolnánk (Dessewffy Aurél), ezért míg a kontinentális konzervativizmusnak ezen liberális – vagy „angol” – szárnya sokszor inkább az események után rohant, addig a reakciók vagy ellenforradalmárok sokszor csak azért is maradtak. Viszont az események belső értelmét felismerő reformkonzervatívok – nálunk Széchenyi, Dessewffy Aurél, majd Asbóth János – a változtatás ellenőrzés(ük) alatt tartását igyekezett (volna) megvalósítani.⁶ Széchenyi 1830-ban írott soraival jelölhetjük ki az univerzális konzervativizmus modernizáció közepette tanúsítható cselekvésének határait: „Én józanabbnak és tanácsosbnak látom azon határt, mely az időelőtti előmenetel s a hátramaradás közt van, s mellyet a hidegvér s a csendes ész jelez ki.”⁷ Figyeljünk: *csendes ész*, azaz józan belátás, realista, ésszerű és nem az emberi természet megváltoztatását célzó reform.

Mindebből a vázlatos felvezetésből számunkra az következik, hogy természetes módon adódik a kontinentális konzervativizmus számára, hogy a politikailag sikeres, a fo-

⁶ A kérdéskörrel lásd bővebben BÉKÉS Márton: *A reformkonzervativizmus lehetősége*, Kommentár 2006/6.

⁷ gróf SZÉCHENYI István: *Hitel* (1830), reprint, Közgazdasági és Jogi, Budapest, 1991, 82.

lyamatokat ellenőrzés alatt tartó, stílusosan és intellektuálisan is magasan járó angol konzervativizmusra hivatkozzék, mind hagyománya, mind referenciája esetében. Ez azonban – eltekintve most a sziget és a kontinens eltérő történeti pályájából fakadó adaptációs problémáktól – a konzervatív *mainstream*ből mintegy kirekeszti a kontinentális korai konzervativizmus hagyományának ápolását, s ezzel a de Maistre-től Donoso Cortésen és Metternichen át Carl Schmittig ívelő politikai tradíció elhalványul, elszárad. Persze való igaz, Európa egészének történetpolitikai tanulsága inkább a liberális tempót toleráló konzervativizmus sikerét dokumentálja, s az említett kontinentális szerzők éppen antiliberális, antirepublikánus, nem-egalitáriánus és kifejezetten transzcendens gondolkodásúak.

Végül, levonva most a saját tanulságunkat, ami a konzervativizmus-kutatás számára mindezekből következik, a konzervativizmus főáramává vált „angol” típusú (olíberális) konzervativizmus vizsgálata vált a témával foglalkozó publikációk túlnyomó többségének tárgyává. Ez persze nem azt jelenti, hogy a francia vagy a porosz, osztrák és spanyol, illetőleg orosz konzervativizmus – amely tehát *általánosságban* legalábbis reakciósabbnak, ellenforradalmi(bb)nak tekinthető – nem lenne kellően kutatott, de javasoljuk, hogy egyszer regiszterszerűen gyűjtsük össze a konzervativizmusról szóló munkák hivatkozásait, és nézzük meg, hogy abban mondjuk Dosztojevszkij, Metternich és Jünger, másfelől Hooker, Coleridge és Tocqueville indexei között mekkora a mennyiségi különbség! Az szintén érdekes, hogy a konzervatív szerzők ma is szívesebben idézik az emberi lényegről és a társadalom mibenlétéről Locke-ot, Hume-ot vagy Millt, mintsem Szent Ágostont, Schmittet vagy Heideggert. Nem is csoda, ha a liberálisok szívesen és nem minden ironia nélkül mondják, hogy a konzervatívok tőlük vettek át sok mindent, s úgy véljük, hogy ebben az angol és az „angol” stílusú konzervativizmus szerepe igencsak jelentős.

2.

Ez a helyzet tehát, meglátásunk szerint, a konzervativizmus megközelítésének határozottan egyfajta látószöveget ad, amelynek holtterében helyezkedik el a korai „francia” és „német”, a kontinentális latin-katolikus, az „osztrák”, az orosz (szlavofil), nemkülönben a „porosz” és a reformkori magyar konzervativizmus. Ez azzal jár együtt, hogy a főáramú konzervativizmus kutatásában jártas szerzők – különben kiválóbbnál kiválóbb – írásainak tárgya által meghatározott nyelvezet válik uralkodóvá, ami szemantikailag valamelyest biztosan akadályozza a konzervativizmus perifériakussá vált irányzatainak tulajdonképpeni leírását.⁸ Ez a helyzet alakítja ki az angolszász konzervativizmus szemantikai terhét, amely a kontinentális konzervativizmus nyelvi és fogalmi leírására nehezedik, ezzel megértésének teljessé tételét problémássá változtatva. Mindez a konzervativizmus megközelítésében olyan torzulást okoz, amely miatt a „nem-angol” konzervativizmus értékelése eredendő-

⁸ Itt most csak azt említjük meg, hogy mennyire eltérően értelmezi a demokráciát George Washington és Donoso Cortés, vagy az egyház társadalmi szerepét XII. Kelemen és Coleridge.

en egy meghatározott előelmélet árnyékában zajlik, noha lehetséges, hogy a közép-európai vagy a németországi történeti szituáció – nem is beszélve az ibériai vagy az orosz térségről – éppen Dessewffy Aurél, Adam Müller, Metternich, Salazar vagy Dosztojevszkij és Bergyajev konzervativizmusát eredményezi és igényli. Sőt továbbmegyünk: követeli.

Hogy kicsit közelebb hozzuk fejtegetésünket a hazai tudományos konzervativizmus-kutatáshoz, ki fogunk emelni – a teljesség igénye nélkül sajnos – néhány példát. A marxista megközelítéstől mindenestől megszabadult magyarországi konzervativizmus-kutatás nagyjából húszéves múltat tekint vissza. A kezdetektől fogva számos munka publikálására és a külföldi szerzők megismertetésére került sor, ami bizonyítja, hogy a hazai kutatás nem mondható serdülőkorúnak, hanem érett szakaszába lépett. Burke, Tocqueville, Leo Strauss, Chesterton, Carl Schmitt, T. S. Eliot, Fukuyama művei évek óta hozzáférhetőek magyarul, a nemzetközi kutatás és interpretáció olyan neveinek írásai érhetőek el itthon, mint Nisbet, Mannheim Károly, Anthony Quinton, Oakeshott, Scruton, John Kekes, John Lukacs, Legutko és Kolakowski. A korai konzervativizmus vastag, testes szöveggyűjteménye ronggyá olvasottan áll minden kutató polcán, folyóiratok, konferenciák sora foglalkozik a magyar és külföldi kutatók eredményeinek közlésével.⁹ Ám a „nem-angol” konzervativizmus hagyományát aktívan is ápoló szerzők közül egyedül Molnár Tamás jut eszünkbe. Az angolszász konzervativizmus adaptációját nem csak látszólag hagyta el az Amerikában élő magyar szerző, akinek majdnem minden munkája olvasható már anyanyelvén. *Az ellenforradalom* (2005) és *A jobb és a bal* (2004) című kötetekben világos vonalat húzott a reakciós vagy ellenforradalmi szerzőkön keresztül, megismertette egy másik alternatívával is a szakmát, amely még mindig idegenkedni látszik írásaitól.

A fent jelzettek persze a világ más részein sincsenek másképpen, bár ott az 1945-öt követő 40 év sem volt terméketlen vagy érvénytelen e tekintetben. Menczer Béla, Kolnai Aurél, Russell Kirk, Kekes, a brit konzervativizmus-kutatás (Oakeshott, Scruton, O'Neill, Quinton) vagy Nisbet és Ewen Henry Harwey Green az angolszász konzervativizmus kifinomult elemzésével az egész eszmerendszer alapokig történő megértését tette lehetővé, viszont az olyan személyek, mint Bernanos, Plinio Correa de Oliveira, Nicolás Gómez Dávila, Willmore Kendall, Armin Mohler, az Antaios-kör, Adriano Romualdi vagy a britek közül Anthony M. Ludovici felmutatta a „nem-angol” típus erőit is. Manapság a német Sezession-Kreis emelhető ki, mint amely vezetőjével, Karlheinz Weismannal az élén lényegében helyezné más alapokra a kutatást. Nem mellékes, hogy a Sezession lapjain Scruton és Ernst Nolte is publikál.¹⁰

A számos kutatás nemzetközi és magyar viszonylatban is elérte mára, hogy egykori szemantikai mezejét a konzervativizmus végre ismét birtokba vehette, több értő és

⁹ Lásd pl. *Konzervativizmus 1593–1872. Szöveggyűjtemény*, szerk. Kontler László, Osiris, Budapest, 2000. A 2004-ben Budapesten tartott nemzetközi konferencia szerkesztett változata: *Korrajz 2005*. A XXI. Század Intézet évkönyve, szerk. Láncki András, Budapest, 2006. A folyóiratok között nagyhirtelen a *Magyar Szemlélet*, a *Válóság*ot, a *Századvég*et, újabban a *Kommentárt* említjük meg.

¹⁰ A *Sezession* folyóirat a porosz konzervatív forradalom paradigmáját folytatja tovább, mellette működik az *Institut für Staatspolitik*. A folyóirat és köre élénk kapcsolatot ápol olyan kiadókkal, mint a *Karolinger* (Wien–Leipzig) és az *Ares Verlag* (Graz), saját kiadója az *Antaios* (Schnellroda).

elemző írás született a konzervativizmus mibenlétével, egyáltalában vett természetével kapcsolatban.

Kontler László, Láncki András, Egedy Gergely, Horkay Hörcher Ferenc, G. Fodor Gábor és Molnár Attila Károly révén hitelesen, érvényesen ismerheti meg a szakma a nyugati, angolszász konzervativizmust és az az alapján definiált konzervativizmus belső értelmét, jellemzőit, világnézetét, politikai és kulturális jelentőségét. Emellett Vadász Sándor és Ludassy Mária a konzervativizmus francia nyelvű irodalmát vizsgálta meg és jutott arra a felismerésre, hogy a reakciók helyett ott is Lamennais és Guizot vitte az irányzat releváns vonalát. Balázs Zoltán, Láncki, Cs. Kiss Lajos Schmitt-kutatásai, az orosz konzervativizmus korlátozottabb méltatása, publikálása, vagy a rendiséget és a német konzervatív forradalmat (Karácsony András) feldolgozó írások viszik oda a kutatás irányát, ahol mi a perifériakussá vált kontinentális konzervativizmus fészkeit sejtjük. Az amerikai áramlatokat feldolgozó irodalomból megint Lánckit említjük és Magyarics Tamás nevét emeljük ki, G. Fodor Gábornak más mellett érdeme Eric Voegelinnek a hazai köztudatba hozatala is.

3.

A magyar konzervatív hagyomány megtörését Láncki András 1945-re tette,¹¹ ami annak felismerését tudatosította a szakmában, hogy az azelőtti konzervativizmus keresését kell szélesebb körben folytatni. A magyar konzervativizmus kutatásának azonban továbbra is gátját látjuk abban, hogy képtelen szabadulni a liberális történelemszemlélettől és a haladás-hit illúziójától. Schlett István kiváló politikai gondolkodástörténete¹² igen kevés helyet szentel a fontolva haladóknak, ami vélekedésünk szerint nem az ő eszmei szegénységüket igyekszik bebizonyítani – persze Schlettét meg semmiképpen sem –, ám úgy látjuk, hogy ahogyan Metternichet sem lehet egykönnyen a Mód–Andics páros által ácsolt karanténból kiszabadítani, úgy Dessewffy, Apponyi György, Szögyény-Marich László, Szécsen Antal is – egy ideig biztosan – ott fog maradni, ahol korábban őket a marxista megközelítés hagyta és Dénes Iván Zoltán visszadobta. A kereszténydemokraták újfajta megközelítése és a Mindszenty-recepció azonban ígéretesnek látszik, akár csak a két világháború közötti alakoknak vagy a dualizmus egy-két fekete bárányának itt-ott megjelenő vagy publikálendő beállítása.¹³ Mindemellett Tőkéczi László viszi tovább igen következetesen a dualizmuskor liberálkonzervatív hagyományának, annak folytatónak és a református ihletésű megőrző reformereknek a méltatását (Tisza, Beksics, Klebelsberg). Persze nem mehetünk el amellett sem, hogy az Asbóthról szóló, lendü-

¹¹ Lásd bővebben LÁNCZI András: *Konzervatív kiáltvány*, Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2002.

¹² SCHLETT István: *A magyar politikai gondolkodás története*, II/1., Korona, Budapest, 1999. (A kötet alcíme: *A liberalizmus Magyarországon, a reakciók olyan jogon kerültek be az utolsó előtti fejezetbe, mint A liberalizmus ellenfelei.*)

¹³ Utóbbi esetben főként Anka László kiváló tanulmányaira gondolunk az agráriusokról (*A magyar agráriusok és eszméik*, Valóság 2005/5.; *Károlyi Sándor, az agráriusok vezére*, Valóság 2006/11.).

letesen bővülő szövegek is hiánypótlóaknak bizonyulnak a konzervativizmus-kutatás általunk kívánatosnak tartott többirányúsítása tekintetében. A röviden, szinte egy (szakadozott) lélegzettel felsorolt törekvéseket kiegészít(het)i a legitimizmus, a katolikus konzervativizmus, a népiek és a saját korukban is elszigetelt jelenségnek számító személyek újfajta megközelítése.¹⁴

Végül hadd szabadjon figyelmeztetnünk arra, hogy a konzervativizmus-kutatás – főleg itt, Magyarországon – mennyit nyerne azzal, ha megtörténne a konzervativizmus talán csak látszólag perifériális jelenségeinek kiemeltebb, szélesebb kutatása, mert ezzel az összkép válna színesebbé, többletanyagossá – vagyis olyanná, amit a konzervativizmus mint eszmerendszer törekvéseiben a leginkább megőrizni igyekszik.

Nadapi sváb lányok és legények (Baumgartner Károly nadapi r. k. plébános felvétele, 1935–37 között)

¹⁴ Itt hadd szabadjon felhívni a figyelmet saját kötetünkre, amely a legitimizmus utolsó vezetőjének emberi és politikai életrajzán keresztül igyekszik a két világháború közötti habsburgiánus politika (újra)értékelését elvégezni. (BÉKÉS Márton: *A becsület politikája. Gróf Sigray Antal élete és kora*, Magyar Nyugat, Vasszilvágy, 2007.)